

“In wesen sal het Tractaet van Venlo onderhouden worden...”¹

Het Tractaat van Venlo als fundamentele wet van Spaans en Oostenrijks Gelre
1580-1794

A.M.J.A. BERKVENS

Inleiding

Het Tractaat van Venlo heeft zowel ten aanzien van de interne bestuurlijke verhoudingen binnen het hertogdom Gelre, als ten aanzien van de externe bestuurlijke betrekkingen tussen het hertogdom en de centrale regering in Brussel betekenis gehad. Op binnengewestelijk niveau maakten vooral de Staten van Gelre gebruik van het Tractaat ten einde te voorkomen, dat het Hof van Gelre, als instrument van de centrale regering, inbreuk zou maken op de oude voorrechten en privileges. Zoals Zijp heeft aangetoond, nam het Tractaat bij het verzet van de Staten tegen pogingen van kanselier en raden hun rechtsmacht uit te breiden ten detrimente van de ordinaris jurisdicties een centrale plaats in. In het kader van hun verzet tegen het Bourgondisch-Habsburgse centralisatiestreven pasten zij het Tractaat toe op de relatie van het Hof ten opzichte van de ordinaris gerechten.²

Over de betekenis van het Tractaat van Venlo in de verhouding tussen het Hof van Gelre en de centrale regering is veel minder bekend. Op welke wijze maakte het Hof van Gelre van het Tractaat gebruik om zich ten opzichte van de centrale regering te handhaven?

In het hierna volgende zal voor wat betreft Spaans en Oostenrijks Gelre worden onderzocht, hoe in de zeventiende eeuw het Roermondse Hof van Gelre, in samenwerking met de Staten van het Overkwartier, van het Tractaat gebruik heeft gemaakt om zijn positie als Soeverein Hof ten opzichte van de centrale regering te vestigen en te consolideren; en hoe het nadien van het Tractaat gebruik gemaakt heeft om zijn soevereiniteit te verdedigen tegen de centralistische aanspraken van het Oostenrijkse bewind in de achttiende eeuw.

1 Apostille van de landvoogd n.a.v. verzoekschrift van afgezanten uit het Overkwartier van 5 april 1583 (RAL, ASO 185, fol. 14). Gebruikte afkortingen: ARAB = Algemeen Rijksarchief Brussel; ASO = Archief Staten Overkwartier van Gelre; CdG = Conseil de Gueldre (summiere inventaris van E. vanden Bussche); RAL = Rijksarchief in Limburg; ROPBa = *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas autrichiens* (Koninklijke commissie van oude wetten en verordeningen van België).

2 A. Zijp, *De strijd van de Staten van Gelderland en het Hof. 1543-1566*, Arnhem 1913 (Werken "Gelre" n° 10). Voor wat betreft het Overkwartier kan in dit verband worden gewezen op de ontstaansgeschiedenis van de nieuwe kanselarij-instructie van 1609 en van het plakkaat van kleine revisie van 1613. Cf. K.Th.J. Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond*, Utrecht 1965 (Werken OVR, derde reeks, n° 20), blz. lxxxv-xciv.

Het Tractaat van Venlo als als fundamentele wet van Spaans en Oostenrijks Gelre

Ook nadat Alexander Farnese van Parma bij plakkaat van 9 februari 1580 aan de koningsgetrouwe raadsheren van het Hof van Gelre opdracht had gegeven hun residentie naar Roermond te verplaatsen – en daarmee *de facto* de scheiding van het hertogdom in een noordelijk en een zuidelijk gewest inluidde – bleef het Tractaat van Venlo als “loi fondamentale” van Spaans en nadien Oostenrijks Gelre fungeren.³ Vanaf de aartshertogen Albert en Isabella in 1598 tot en met keizer Frans II in 1792, hebben alle landsheren uit het Spaanse en het Oostenrijkse Huis Habsburg bij gelegenheid van hun inauguratie als hertog van Gelre moeten beloven, de Gelderse onderdanen in het genot te laten van hun oude voorrechten en privileges en hen te beschermen en beschudden, zoals een goed vorst zijn getrouwe onderdanen schuldig is te doen,

“alles naer luydt ende inhoudt des tractaets tusschen wijlen den keyserlijke Majesteyst ende de Baenreheeren, ridderschappe ende steden des voors. Vorstendoms Gelder ende Graeffschap Zutphen in den jaere 1543 den 12. septembris voor Venlo opgericht”.⁴

In de Gelderse bijdrage aan het *Recueil des représentations, protestations et réclamations*, waarin in 1787 de bezwaren van de Oostenrijkse Nederlanden tegen de bestuurshervorming van Joseph II werden gebundeld, stelde de syndicus van de Staten van Oostenrijks Gelre, J.B. Syben, kort en goed: “Ce traité lui sert de *Joyeuse Entrée*, d’une Loi fondamentale et d’une obligation réciproque entre le Prince et le Peuple”.⁵

Het is de vraag of het Tractaat van Venlo wel zo geschikt was om deze functie te vervullen. Pouillet heeft reeds geconstateerd, dat het Tractaat, anders dan de Blijde Inkomste van Brabant, slechts weinig expliciete garanties bevatte ten

3 Volgens het plakkaat van 9 februari 1580 dienden kanselier en raden de ingezetenen van het hertogdom recht en justitie te laten wedervaren, ‘... naer uytwijzen van de privilegiën, gebruicken, gewoenten ende usantiën der voirss. landen ende naervolgende den tractate van Venloe ...’ cf. A.J. Maris en H.L. Driessen, *Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen (1543-1795), het Hof van Justitie (1795-1802) en het Departementaal Gerechtshof (1802-1811). Eerste deel. Inleiding/geschiedkundig overzicht door A.J. Maris, Arnhem 1978 (Rijksarchief in Gelderland) (hierna afgekort: A.J. Maris, Inleiding)*, blz. 42-44; volgens art. 48 van de nieuwe kanselarij-instructie van 20 juni 1609 dienden kanselier en raden het tractaat van Venlo “overbrekelyck [te] onderhouden, zonder daertegens te doen ofte by yemandt, zoe veel in hen is, gedoegen gedaen te werden”; cf. K.J.Th. Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond*, blz. 458-469; art. 2 van de instructie van de stadhouder van Spaans Gelre formuleerde deze verplichting aldus: “Ende sal die voors. stadholder schuldich sijn te onderhouden, observeren ende na te volgen den Tractaet mitten baenreheeren, ridderscap ende gemeyne steden van den voors. furstendom Gelre ende graefschap Zutphen voor Venloo in den maent van septembri int jaer 1543 lestleden gemaect ende opgericht”; cf. A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, 2 dln, Nijmegen 1990-92 (Rechtshistorische reeks Gerard Noodt Instituut nr. 19 en 25; Werken Stichting Oud-Vaderlands Recht nr. 20 en 22), dl. I, blz. 445-449.

4 A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl. I, blz. 6-7.

5 [F.X. de Feller], *Recueil des représentations, protestations et réclamations*, z.p., 1787, dl. X, blz. 68.

aanzien van de constitutie.⁶ Ook Zijp heeft er op gewezen, dat het Tractaat veel passages bevat, die op verschillende wijze te verklaren waren. Juist daardoor werd het behalve basis van de regering ook de inzet van veel onenigheid tussen de regering en de staten van het hertogdom.⁷ Veel artikelen zijn zo vaag geformuleerd, dat men er zich in de praktijk niet rechtstreeks op kan beroepen, ten einde constitutionele controversen op te helderen.

Het Tractaat van Venlo van 12 september 1543 staat nog geheel in de traditie van de laat-middeleeuwse gezagsovereenkomst.⁸ Men vindt er in de vorm van een synallagmatisch contract tussen landsheer en staten (art. 1), de gebruikelijke garanties ten aanzien van de rechten en vrijheden der standen (art. 2), regelingen terzake van de nog onverdeelde bestuurlijke en rechterlijke organisatie van het land (artt. 4,5), garanties terzake van het recht van de Staten om belastingen toe te staan (art. 9), alsmede de bij overname door een vreemde landsheer gebruikelijke bepalingen ter garantie van het behoud van de afzonderlijkheid van het rechtswezen (artt. 5,6) en bepalingen terzake van de aanstelling van inheemse ambtenaren (art. 7).⁹

Op het moment dat het Tractaat werd gesloten, waren de Nederlanden van Karel V reeds geëvolueerd in de richting van de moderne monarchale staat. Met de instelling van de collaterale raden en de permanente landvoogdij in 1531 was een onomkeerbare stap gezet in de richting van wat thans als de New Monarchy wordt aangeduid.¹⁰

Het is daarom opvallend, dat het Tractaat geen rekening houdt met deze nieuwe realiteit. Het Tractaat regelt in wezen slechts de binnenlandse inrichting van bestuur en rechtspraak in het hertogdom. Ten aanzien van de externe betrekkingen wordt slechts bepaald, dat in de relatie met het Heilige Roomse Rijk geen verandering zal komen. Over de veel belangrijker verhouding ten opzichte van het centrale bestuur van de Nederlanden zwijgt het Tractaat verder.¹¹ De onderschikking van het Gelderse bestuur aan de centrale regering berust niet op het Tractaat, maar op gehoorzaamheidsclausules in de commissiebrieven

6 E. Poulet, *Les constitutions nationales de l'ancien régime*, Brussel 1875, blz. 38-39.

7 A. Zijp, *De strijd tusschen de Staten van Gelderland en het Hof*, blz. 7-10.

8 G. Oestreich, 'Vom Herrschaftsvertrag zur Verfassungsurkunde. Die "Regerungsformen" des 17. Jahrhunderts als konstitutionelle Instrumente', in: R. Vierhaus (Hrsg.), *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze*, Göttingen, 1977 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 56), blz. 45-67.

9 Ik volg hierbij de nummering in de editie van A. Anselmo, *Placcaerten van Brabant 1.677-680* (editie van 1648) en 1.532-534 (editie van 1677); over de nummering van artikelen van het Tractaat, zie: A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl. I, blz. 7-8.

10 M. Baelde, 'De "Nieuwe Monarchie" in de oude Nederlanden tijdens de zestiende eeuw', in: Th.E.A. Bosman e.a. (red.), *Brabant's recht dat is ...*, Assen/Maastricht 1990 (Brabantse Rechtshistorische Reeks 5), blz. 11-20.

11 Behalve in art. 11, dat de onderzaten de mogelijkheid geeft, indien de stadhouder zou handelen in strijd met het tractaat, daarover te klagen bij de landvoogd.

van stadhouder, kanselier en raden.¹²

Op een moment dat de centrale regering in Brussel reeds vergaande bevoegdheden op het gebied van bestuur, wetgeving en rechtspraak heeft verworven, stelt het Tractaat van Venlo zich op een eng gewestelijk standpunt, door als van ouds uit te gaan van een persoonlijk bewind van de landsheer – bij zijn afwezigheid vertegenwoordigd door een stadhouder – en bijgestaan door een landsheerlijke regeringsraad. Men gaat eraan voorbij, dat de landsheer in de persoon van de landvoogd reeds een permanente plaatsvervanger in de Nederlanden heeft, aan wie hij zijn bevoegdheden in de ruimste zin des woords heeft toevertrouwd. De consequentie hiervan is, dat op basis van het Tractaat van Venlo de mogelijkheid van concurrentie tussen de centrale regering te Brussel en de gewestelijke regering te Arnhem en nadien te Roermond is gegeven. Beide kunnen namens de landsheer aanspraak maken op bevoegdheden ten aanzien van bestuur, wetgeving en rechtspraak in het hertogdom Gelre, zonder dat van een strikte afbakening van de competentie sprake is.

Mijns inziens vormt deze intrinsieke vaagheid zowel de kracht, als de zwakheid van het tractaat. Afhankelijk van de feitelijke machtsverhoudingen, kon de balans in het voordeel van het Hof dan wel de centrale regering doorslaan. Het zwakke Spaanse bewind in de zeventiende eeuw bood het Hof van Gelre aanzienlijke mogelijkheden om het Tractaat extensief te interpreteren en aldus zijn gezag als soeverein hof uit te bouwen en te consolideren. Een dergelijke extensieve interpretatie verdroeg zich echter niet met de krachtige centraliseringstendens die zich tijdens de regeringsperiode van Maria Theresia en Joseph II doorzette.

Het Tractaat van Venlo als basis van de bevoegdheden van het Hof van Gelre

Uitgaande van de artt. 2, 4 en 5 van het Tractaat van Venlo heeft het Hof van Gelre zich actief bewogen op het terrein van wetgeving, het verlenen van graties en octrooien en de rechtspraak in hoogste ressort.

De bevoegdheidsgrondslag daarvoor werd in 1706 door de momboir G. Pallant als volgt uiteengezet. Het privilege de non evocando van 1310¹³ beschermt de Gelderse ingezetenen tegen overdaging door Rijksgerechten en bepaalt dat zij alleen binnenslands in rechte betrokken kunnen worden, tenzij de landsheer aan de wederpartij recht zou hebben geweigerd. Overeenkomstig dit privilege hebben de hertogen van Gelre vanaf Reinoud II tot en met Willem van Gulik binnen het hertogdom persoonlijk rechtgesproken, met advies van hun ambulatoire raad.

12 Cf. commissieboeken Hof van Gelre (RAL, CdG 1-5).

13 P.L. Nève, 'Het Gelders non-evocatie-privilege van 1310: een geneesmiddel bestemd voor inwendig gebruik', in: *De Maasgouw* 106(1987) kol. 180-198.

Daarmee is het principe van de binnenlandse rechtspraak vastgelegd. Bij het Tractaat van Venlo heeft Karel V de privileges van de Staten van Gelre bevestigd (art. 2). Maar aangezien hij niet in de gelegenheid was om permanent in het hertogdom te resideren, heeft hij beloofd een stadhouder aan te stellen en een kanselarij, bestaande uit kanselier en raden, op te richten (art. 4). Aan stadhouder, kanselier en raden zijn vervolgens toevertrouwd de bevoegdheden zowel terzake van de administratie der justitie, als terzake van de verlening van gratie en octrooien, zoals die te voren bij de landheer plachten te berusten, ten einde te vermijden dat de Gelderse ingezetenen zich ter verkrijging daarvan buiten het hertogdom zouden moeten begeven (art. 5).¹⁴ Hierdoor is het beginsel van de binnenlandse rechtspraak tot de terreinen van "politie en gratie" uitgebreid. Volgens deze rede-nering beschikt het Hof van Gelre op deze terreinen over een ten opzichte van de centrale regering concurrerende bevoegdheid. De landsheer kan niet alleen via de Geheime Raad plakkaten en ordonnantiën uitvaardigen, of gratiën en octrooien verlenen, maar hij kan dit ook doen via het Hof van Gelre.

Het is daarbij de vraag, of het Hof zelfstandig bevoegd is zulks te doen, of dat daarvoor opdracht of toestemming van de centrale regering vereist is. In de achttiende eeuw rijzen te dien aanzien, zowel met betrekking tot het uitvaardigen van wetten, als ten aanzien van de verlening van graties en octrooien, als ten aanzien van de rechtspraak in laatste ressort problemen. Bezien wij in het hierna volgende op welke wijze het Hof zijn bevoegdheden op de aangeduide gebieden heeft ontwikkeld en op welke wijze de centrale regering er in de acht-tiende eeuw paal en perk aan heeft gesteld.

Het Hof van Gelre als wetgever

De wetgevende bevoegdheid van het Hof van Gelre werd in eerste instantie afgeleid uit de artt. 4 en 5 van het Tractaat van Venlo, in combinatie met art. 24 van de kanselarij-instructie van 1547. Ten aanzien van de edictale bevoegdheid van het Hof is in 1544 vastgesteld, "dat alle generale edicten ende bevelen over den lande van Gelre en Zutphen ... *gedaen ende geëxpedieert* sullen sijn up den naem van Keys. Majesteit als erfheere derselver landen".¹⁵ Uit de gekozen for-mulering *gedaen ende geëxpedieert* volgt, dat het Hof zelfstandig plakkaten tot stand zou mogen brengen (*doen*) en deze vervolgens op naam van de landsheer uitgeven (*expediëren*).¹⁶ Het Groot Gelders Plakkaatboek van Van Loon en Can-

14 A.M.J.A. Berkvens, 'De memorie van Gerard Pallant als kenbron voor de bestuursgeschiedenis van het Spaanse Overkwartier van Gelre ten tijde van het Staats Interimbewind', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 121 (1985) blz. 104-145, t.a.p. blz. 114-115, I § 5; 10-13; 16, 23.

15 J.J.S. Baron Sloet, 'Regeling van eenige punten betreffende de werking en de bevoegdheid van het Hof, 11 maart en 4 juli 1544', in: *Bijdragen en Mededelingen "Gelre"* 12 (1909) 289-301.

16 Zie ook art. 27: "De greffier ... sal guet register holden van alle placcaten ... die in der cancelryen geëxpedieert sullen worden."

negieter bevat over de jaren 1544-1580 een groot aantal voorbeelden van verordeningen die volgens dit Gelderse formulier zijn uitgegeven.¹⁷ Gedurende de Spaanse periode heeft het Hof plakaten en ordonnanties uitgegeven op naam van de landsheer en van het grootzegel van Gelre voorzien, waarvan bij nadere analyse kan worden vastgesteld, dat zij ten dele in opdracht van de centrale regering zijn uitgevaardigd, maar ten dele ook een autonoom karakter dragen.

De aspiraties van het Hof als wetgever stoelden zowel op een geldige titel, als op jarenlange praktijk. Aangezien kanselier en raden – anders dan de Raad van Brabant – zich niet op het standpunt stelden, dat alleen verordeningen, voorzien van het zegel van Gelre, in het hertogdom konden worden afgekondigd, betekende deze praktijk geen aantasting van de competentie van de centrale regering. Het betrof met andere woorden geen exclusieve, maar een concurrerende bevoegdheid.¹⁸

Vanaf 1760 begint de Geheime Raad pogingen te ondernemen om de wetgevende activiteiten van kanselier en raden te beperken. Naar aanleiding van een aantal eigenmachtig uitgevaardigde uitvoerverboden van graan werden kanselier en raden op 30 juli 1760 door de gevolmachtigd minister graaf Cobenzl ter verantwoording geroepen. Hen werd kort en goed verstaan gegeven, dat zij het uitvaardigen van dergelijke ordonnanties dienden over te laten aan de Raad van Financiën.¹⁹ Kort tevoren had dezelfde gevolmachtigd minister met terugwerkende kracht een door het Hof van Gelre op 14 april 1760 uitgevaardigde muntverordening goedgekeurd, onder vermaning dergelijke ordonnanties in de toekomst niet meer op eigen houtje uit te vaardigen. Indien de lokale omstandigheden aanpassing van de muntordonnanties wenselijk zouden maken, dienden kanselier en raden zich voortaan te wenden tot de *Jointe des Monnaies*.²⁰

In 1765 maakten kanselier en raden zich opnieuw schuldig aan het onbevoegd uitvaardigen van muntordonnanties, welke zij eerst achteraf ter goedkeuring voorlegden. In opdracht van de centrale regering werden deze provisionele ordonnanties op 12 juni 1765 ingetrokken. Bij decreet van 3 augustus 1765 daarop volgend verbood de gevolmachtigd minister kanselier en raden ook het motu proprio uitvaardigen van provisionele muntordonnanties. In spoedeisende gevallen zouden zij hiertoe mogen overgaan in overleg met de gedeputeerden van de Staten van het Overkwartier.

Toen zij, zonder voorafgaand overleg met de centrale regering te Brussel, op 2 oktober 1770 op naam van Maria Theresia een plakkaat hadden uitgevaardigd

17 W. van Loon, H. Cannegieter, *Groot Gelders Placaetboek*, Nijmegen/Arnhem, 1701-1740, 3 dln., dl. I, passim.

18 A.M.J.A. Berkvens, *Plakatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl. I, blz. 144-149; 154-157; dl. II, blz. 49-50.

19 RAL, CdG 22, fol. 104^v-105^v; het Hof diende de ontvangst van deze reprimande schriftelijk te bevestigen.

20 A.M.J.A. Berkvens, *Plakatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl. II, blz. 318.

terzake van de in Polen "grasserende" pest, vond de Geheime Raad hierin een gereede aanleiding, hen te sommeren, ten spoedigste te verklaren krachtens welke titel zij zich bevoegd hadden geacht tot het uitvaardigen van "une ordonnance en son nom royal (sc. die van Maria Theresia) et dans la forme des loix et ordonnances qui s'emanent de son autorité souveraine par le canal du Gouvernement Général."²¹

Deze vraag verplichtte kanselier en raden zich in de grondslagen van hun bevoegdheid te verdiepen. In hun rescriptie van 29 oktober 1770 stelden zij, dat de wetgevende bevoegdheid van het Hof van Gelre gebaseerd was op het Tractaat van Venlo, "traité dont tous les successeurs de ce monarque jusqu'a Votre Majesté glorieusement regnante ont juré la manutention et l'observance à leur inauguration joieuse". De artt. 4 en 5 verplichtten de landsheer, die ten gevolge van de uitbreidheid van zijn bezittingen niet altijd in persoon aanwezig kon zijn in het hertogdom, tot de oprichting van een "tribunal souverain, une chancellerie, ou les Gueldrois pourroient avoir toutes les dépêches accoutumés, sans devoir les chercher au dehors." Tot de bevoegdheden van dit Hof behoorde zowel krachtens art. 24 van de instructie van 1547, als krachtens art. 46 van de nieuwe instructie van 1609, "qu'il connoîtera aussi de toutes les autres causes qui ci-devant avoient été de la connaissance des anciens ducs et leur conseil." Hieruit leidden kanselier en raden af "que le Conseil de Gueldre est celui du prince même, censé d' y être toujours présent." Met andere woorden, kanselier en raden achtten zich tot wetgeving bevoegd, op grond van de fictie, dat zij de landsheer in persoon representeerden. Zij achtten zich bij afwezigheid van de landsheer zelf tot uitoefening van diens soevereine rechten bevoegd. Kanselier en raden stelden zich kennelijk op het standpunt dat zij beschikten over een "eigenstandige" bevoegdheid, die zij onafhankelijk van de Geheime Raad konden uitoefenen.²²

Deze soevereiniteit van het Hof van Gelre kwam, volgens kanselier en raden, vooral tot uiting in de arresten die door hen in naam en vanwege de hertog van Gelre werden gewezen; in de octrooien en patenten die door de kanselarij werden uitgegeven; en in "les ordonnances soit générales pour tout le pays (de Gueldres), soit particulières pour quelque communauté en fait de police ou de régime", die door hen werden uitgevaardigd.²³

Toen op 11 september 1781 kanselier en raden op eigen naam een ordonnantie uitvaardigden, waarin maatregelen werden getroffen om de dan heersende dy-

21 RAL, CdG 55, fol. 155^v.

22 E. Pouillet, *Les gouverneurs de province dans les anciens Pays-Bas catholiques*, Brussel 1873, blz. 73, achtte het Hof van Gelre, op grond van het Tractaat van Venlo, bevoegd tot het uitgeven van allerhande akten "en concurrence sinon à l' exclusion du conseil privé". Zo ver gingen kanselier en raden in hun rescriptie echter niet. Zij spraken slechts van een "titre fort et avéré", een krachtige en voldongen aanspraak.

23 RAL, CdG 55, fol. 155^v.

senterie-epidemie in te dammen, was voor de Geheime Raad de maat vol. Op hoge toon wordt het kanselier en raden verboden nog langer plakkaten en ordonnantiën uit te vaardigen. Aangezien "le droit de législation ne vous appartient pas, independamment de Notre Gouvernement, c'est Notre intention, que vous vous absteniez désormais d'émaner des ordonnances en cette matière ..." ²⁴

Het Hof van Gelre en de verlening van graties en octrooien

De bevoegdheid tot het verlenen van graties en octrooien – d.w.z. het verlenen van dispensatie van algemene wetten en van begunstigende beschikkingen c.q. vergunningen – wordt eveneens ontleend aan de artt. 2, 4 en 5 van het Tractaat. In de loop der tijd is deze bevoegdheid in diverse regelingen nader uitgewerkt. Een eerste aankopingspunt biedt de instructie van Philips de Lalaing, graaf van Hoogstraten, van 1 juni 1545. Volgens art. 21 mag de stadhouder brieven van substitutie uitgeven aan houders van verpande ambten, die zo'n ambt door een substituut willen laten waarnemen. Vooruitlopend op een nadere regeling terzake van de collatie van beneficiën mocht hij brieven van collatie verlenen voor de beneficiën staande ter begeving door de keizer als hertog van Gelre (art. 22).²⁵ Ten aanzien van het formulier van de in beide artikelen genoemde brieven werd bepaald, dat zij moesten worden uitgegeven op naam van de keizer en onder het grootzegel van Gelre. Het was hem nadrukkelijk verboden te "consenteren" of "brieven te verlenen", ter amortisatie van onroerend goed (art. 30). Evenmin mocht hij octrooi verlenen voor de verkoop of verhypothekering van onroerend goed van steden, kerspels of gemeenten (art. 31). Op grond van art. 35 was het hem niet toegestaan privileges, marktvrijheden en dergelijke "libertijtjen" te verlenen. Evenmin mocht hij bastaarden legitimeren. Hij mocht slechts remissie verlenen van "simple dootslagen", doch diende daartoe advies in te winnen van kanselier en raden.²⁶

Deze gegevens kunnen aan de hand van de kanselarij-instructie van 1547 verder worden aangevuld. Uit de artt. 7 en 8 volgt, dat kanselier en raden "mit voirweten ende advys des commissarys"²⁷ octrooi mogen verlenen voor het

24 RAL, CdG 63, fol. 242, dépêche van 1 oktober 1781.

25 Aan deze bevoegdheid kwam een einde door de vaststelling van de *Déclaration des bénéfices ecclésiastiques, estats et autres offices dans le Pays de Gueldres et Comté de Zutphen*, 31 mei 1561; cf. A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl. I, blz. 21.

26 Afschrift in "Spaansche Onlusten D n° 7 (RAL, Rekenkamer Roermond, nr. 408).

27 Bedoeld is de rekenmeester Gerard Renoy, die toen nog als keizerlijk commissaris de Gelderse domeinen beheerde. In 1559 is deze bevoegdheid overgegaan op de toen opgerichte Rekenkamer; cf. nieuwe kanselarij-instructie van 1609, artt. 10 en 11; ten aanzien van Gerard Renoy zie: W.J.H.M. van de Pas, 'De Gelderse Rekenkamer in Arnhem en het zestiende-eeuwse domeinbeheer vanaf de komst van de Habsburgers. Een institutioneel overzicht', in: F. Stevens en D. van den Auweele (ed.), *Uutwysens d'archiven. Handelingen van de XI Belgische-Nederlandse Rechtshistorische dagen, Leuven, 22-23 november 1990*, Leuven 1992, blz. 299-325, t.a.p. blz. 305-308.

belasten van hofhorige, keurmedige en vrije goederen. Volgens art. 10 mogen kanselier en raden "consent" geven voor de splijting van lenen ten Zutphense rechte. Art. 28 heeft betrekking op het recht van remissie. Stadhouder, kanselier en raden mogen remissie geven van alle criminele zaken, en daartoe de nodige akten doen uitgeven, met uitzondering van een aantal met name genoemde enorme delicten, waarvan alleen de vorst zelf remissie zou kunnen verlenen. In dergelijke gevallen zou men zich ter verkrijging van brieven van remissie moeten richten tot de Geheime Raad. Deze bepalingen gingen in hoofdzaak ongewijzigd over in de nieuwe kanselarij-instructie van 1609.²⁸

In het reglement tussen het Hof en de Rekenkamer van 21 juli 1603²⁹ is ook op enkele plaatsen sprake van octrooien die door het Hof kunnen worden verleend. Uit art. 5 blijkt dat de landsheer zich inmiddels de verlening van brieven van substitutie en van brieven van collatie heeft voorbehouden. Houders van verpande ambten mogen voortaan slechts substituten benoemen met consent van de Aartshertogen. De desbetreffende akte moet voorzien zijn van hun zegel (art. 5). In andere opzichten is de bevoegdheid van het Hof inmiddels verruimd. Octrooien voor de uitgifte van vacante goederen en voor de verkoop van onroerende goederen van dorpen en gemeenten kunnen worden verleend door het Hof, gehoord het advies van de Rekenkamer (artt. 6 en 7). Blijkens art. 8 is het Hof bovendien bevoegd octrooi te verlenen voor het belasten van leengoed. Deze bevoegdheid wordt bevestigd in art. 14 van de instructie van 1609, die de bevoegdheid ten aanzien van het verlenen van dergelijke octrooien algemeen maakte. Alleen ter verkrijging van octrooien "dependerende van besunderre gracie" – te denken valt bijv. aan de omzetting van "kwade" in "goede" lenen – diende men zich te wenden tot de Aartshertogen.³⁰

Ook in de gehomologeerde costumen van het Overkwartier, de Gelderse Landen Stadrechten (afgekort: GLS), afgekondigd in 1620, is op enkele plaatsen sprake van octrooien die door het Hof kunnen worden verleend. Het betreft octrooien *ad testandum et alienandum* over leengoed, of brieven van consent, ook wel brieven van bewillige geheten (GLS 179 §5, 7-8); brieven van amortisatie, die door de hertog worden vergund (GLS 224 §5); octrooi voor de verkoping of belasting van kerkegoed, te verlenen door de landsheer of door het Hof van Gelre onder

28 Uitgegeven door K.J.Th. Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond*, blz. 458-469; cf. artt. 10, 11, 13 en 38.

29 Uitgegeven door E. vanden Bussche, *Conseil de Gueldre, essai historique*, Brugge, 1886, blz. 59-64; krachtens art. 1 van dit reglement werd tevens het ambt van de ontvanger van de exploten van het Hof van Gelre ingesteld. In de rekeningen van deze ontvanger werden sedertdien de inkomsten uit zegelrechten vanwege verleende graties en octrooien verantwoord; cf. G.H.A. Venner, 'Rechnungen als Quellen zur geldrischen Geschichte des 17. Jahrhunderts', in: St. Frankewitz (Hrsg.), *Epitaph für Gregor Hövelmann*, Geldern 1987, blz. 191-222, t.a.p. blz. 207-209.

30 Zie ook de reglementen van 11 november 1668 en van 30 juni 1671 (A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl. I, blz. 221, 240).

grootzegel (GLS 224 §7); alsmede brieven van respijt (GLS 270 §1)³¹ en brieven van cessie (GLS 273 §1), die beide worden verleend "onder 'tsege van Gelderlandt". In GLS 143 §33-34 is sprake van brieven van maintenue of "brieven van beveele" die door het Hof aan een gespolieerde kunnen worden verleend.³² Van andere in de gehomologeerde costumen genoemde "brieven" is niet duidelijk wie bevoegd is ze te verlenen. Het betreft de brieven van legitimatie (GLS 194 §2) en de brieven van relevement of rappel van ban (GLS 379 §19).

De instructie voor de stadhouder van Gelre van 3 januari 1640³³ beperkt de mogelijkheden van de stadhouder om eigenmachtig octrooien te verlenen. Art. 3 bepaalt te dien aanzien, dat aangelegenheden van gratieuze aard, zoals remissie van niet gekwalificeerde doodslagen, de verlening van markt-octrooien, alsmede van alle andere octrooien, die de kanselarij bevoegd is te expediëren, in de vergaderingen van het Hof behandeld moeten worden, ongeacht of de stadhouder daarbij aanwezig is of niet, en dat terzake met meerderheid van stemmen besloten dient te worden. Art. 5 verbiedt stadhouder, kanselier en raden graties en octrooien te verlenen, die zijn voorbehouden aan Zijne Majesteit of de landvoogd, zoals personele en reële paspoorten, brieven van amortisatie, admmissie van nieuwe kloosters, conventen en colleges en remissie van gekwalificeerde doodslagen.

In 1679 en 1680 werden regelingen getroffen voor het verlenen van octrooien voor het uitschrijven van lokale belastingen en het vervreemden of verhypothekeren van gemeentelijke eigendommen in verband met de betaling van bede en contributie, of ter uitvoering van openbare werken. Volgens het reglement van 8 juli 1679 was hiervoor octrooi van het Hof van Gelre benodigd; volgens het reglement van 17 februari 1680 kon men naar keuze octrooi vragen aan de Geheime Raad of aan het Hof van Gelre. Beide regelingen werden uiteindelijk vervangen door het reglement van 20 december 1680, waarin werd bepaald dat voor dergelijke handelingen toestemming moest worden verkregen, hetzij bij de akte acceptatie van bede, hetzij door middel van een octrooi van de Geheime Raad of van het Hof van Gelre.³⁴

Aan de hand van de hierboven besproken regelingen met betrekking tot het verlenen van octrooien kan worden vastgesteld, dat er in de zestiende en zeventiende eeuw enerzijds sprake is van voorbehouden octrooien, d.w.z. octrooien die alleen door de centrale regering konden worden verleend, zoals remissie van gekwalificeerde doodslagen. Daarnaast is er sprake van octrooien die zowel

31 Alvorens brieven van respijt konden worden verleend, moest de omvang van de verplichtingen worden vastgesteld. Door middel van brieven van inductie of verwilliging werden daartoe de schuldeisers gedaagd (GLS 270 §3); cf. A. Gaillard, *Le conseil de Brabant. Histoire-Organisation-Procédure*, Brussel 1898-1902 (3 dln.), dl. II, blz. 46-49.

32 In GLS 136 §7 aangeduid als "decreet van handthalinghe".

33 Uitgegeven door A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1795*, dl. I, blz. 451-455.

34 A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl. I, blz. 315, 321, 322.

door de centrale regering als door het Hof kunnen worden verleend, zoals de octrooien terzake van het uitschrijven van lokale belastingen of het belasten van gemeentelijke eigendommen. De Geheime Raad en het Hof van Gelre hebben te dien aanzien een concurrerende bevoegdheid. Tenslotte vermeldt het GLS enkele octrooien, die onder het zegel van Gelderland verleend dienen te worden, zoals de brieven van respijt en cessie. Opvallend is tevens dat sommige octrooien aanvankelijk gereserveerd waren, maar nadien ook door kanselier en raden mochten worden toegekend, zoals octrooien voor verkoop ende bezwaring van gemeentelijke eigendommen, of octrooien van markten en dergelijke.³⁵

In de Oostenrijkse periode komt de bevoegdheid van het Hof terzake van het verlenen van graties en octrooien onder zware druk van de centrale regering, die bevreesd is, dat de gewestelijke hoven door op grote schaal octrooien te verlenen, de politieke doelstellingen van de regering zouden kunnen torpederen.

De schermutselingen werden geopend in 1728, toen de Geheime Raad, onder verwijzing naar het plakkaat van 19 oktober 1520 en naar enkele artikelen uit de instructie van de Raad van State van 1719, van het Hof wenste te vernemen op welke gronden kanselier en raden zich bevoegd achtten tot het verlenen van octrooien van amortisatie en dergelijke. Zij werden uitgenodigd hun titels te overleggen, alsmede bewijzen van het gebruik dat zij ervan hebben gemaakt.³⁶ Kanselier en raden reageerden op 5 juni 1728 met een omstandige uiteenzetting.

De bevoegdheid tot het verlenen van graties en octrooien vloeit volgens hen rechtstreeks voort uit het Tractaat van Venlo. Zij wijzen er op, dat de Gelderse hertogen zich lieten bijstaan door een "conseil établi pres de la personne du prince, qui en son nom at exercé l'autorité souveraine". De taken van deze vorstelijke regeringsraad zijn krachtens de artt. 4 en 5 van het Tractaat van Venlo overgegaan op het Hof van Gelre. Vervolgens schetsen kanselier en raden aan de hand van de instructie van 1547 en van 1609, alsmede aan de hand van het Gelderse Landrecht, welke brieven van gratie en welke octrooien door het Hof plachten te worden verleend. Op basis van hun overzicht van de wetgeving concluderen kanselier en raden "que ce conseil n'est pas seulement de justice, mais aussi de grace". Ten aanzien van het plakkaat van 1520 merken kanselier en raden op, dat deze verordening niet in het hertogdom kan zijn afgekondigd, aangezien Gelre eerst in 1543 is ingelijfd. Aan de instructie van de Raad van State van 1719 menen zij geen boodschap te hebben, aangezien deszelfs artikelen bevatten "aucune declaration derogatoire à nos droits statutaires et privileges, par consequent ne regardent ce conseil ny peuvent prejudicier - sous tres humble correction - aux privileges de ce duché". En zij besluiten hun antwoord

³⁵ Cf. octrooi-registers in het archief van het Hof van Gelre (RAL, CdG 169-176).

³⁶ RAL, CdG 47, fol. 109, dépêche van 14 mei 1728. De Geheime Raad verwijst naar de artt. 72-77 van de instructie van de Raad van State van 4 januari 1719 (ROPBa 3.3.147) en naar het plakkaat van 19 oktober 1520 (ROPBa 2.2.36).

met het uitspreken van het vertrouwen, dat de centrale regering hen op de oude voet zal laten voortgaan met het verlenen van graties en octrooien.³⁷

De Geheime Raad repliceerde op 30 juni 1728, zonder nadere motivering, dat de argumenten van het Hof ontoereikend waren, en dat kanselier en raden zich er voortaan van dienden te onthouden door middel van octrooien dispensatie te verlenen van de wetgeving terzake van de verwerving van goederen door de dode hand.³⁸

In februari 1751 wordt de bel geluid voor de volgende ronde, als de landvoogd, Karel van Lotharingen, de hoven van justitie gelast opgave te doen van de octrooien, die zij menen te mogen verlenen en een overzicht te geven van de daartoe strekkende titels.³⁹ Wijsgeworden door de vorige ervaring, weet het Hof de beantwoording van deze brief ruim een jaar te traineren. Pas na herhaalde aanmaning en dreiging met ontslag van de kanselier, wordt de gevraagde informatie eind februari 1752 verstrekt.

Kanselier en raden vallen opnieuw terug op het Tractaat van Venlo. Zij wijzen er opnieuw op, dat vóór 1543 het hertogdom een Hofraad kende "qui en son nom exerçoit l'autorité souveraine tant par rapport aux graces, qu'à l'égard de la justice". Aangezien Karel V en zijn collaterale raden – hier kennelijk nog als ambulante Hofraad opgevat – niet permanent in het hertogdom kon resideren, is in het hertogdom een kanselarij opgericht "ou les sujets pourroient avoir recours en dernier ressort en justice, et ou ils pourroient obtenir toutes autres depeches accoustumés ... sans les charger d' aucune poursuite de droit hors du Pays." Juist het recht graties en octrooien te verlenen onderscheidt het Hof van Gelre van een "simple conseil de justice" en maakt het tot een echte kanselarij. Dit uitgangspunt is verder uitgewerkt in de kanselarij-instructies van 1547 en van 1609, die het Hof in het algemeen bevoegd verklaren ten aanzien van alle zaken die van oudsher ter kennis stonden van de voorvorsten en hun raden. Deze algemene titel wordt in de opinie van kanselier en raden verder aangevuld door bijzondere titels met betrekking tot de verschillende octrooien die in het Gelderse Landrecht en andere verordeningen worden genoemd.⁴⁰

37 RAL, CdG 47, fol. 110v-112v.

38 "L'usage avec les indications que vous reclamez par vos lettres ... ne peut vous servir non plus qu'aux autres conseils pour continuer à dispenser contre la disposition des placcards et ordonnances en fait d'acquisition et d'amortisation des biens immeubles en faveur des mains mortes, erection d'églises, cloîtres, colleges etc.." (RAL, CdG 47, fol. 112v-113r).

39 Deze kwestie speelde ook ten aanzien van Brabant en Henegouwen. Aan de Raad van Henegouwen werden bij decreet van 18 juni 1751 belangrijke beperkingen opgelegd met betrekking tot het uitgeven van octrooien (ROPBa 3.7.54). Hetzelfde geschiedde met de Raad van Brabant op 5 april 1764 (ROPBa 3.9.95); zie ook: A. Gaillard, *Le conseil de Brabant*, dl. I, blz. 292-303; dl. II, blz. 44-77 en L.P. Gachard, 'Mémoire sur l'ancienne législation des octrois', in: *Rapport sur les octrois communaux de Belgique*, dl. II, Brussel 1845, blz. 1-72.

40 Kanselier en raden bespreken in dit verband groepsgewijs enkele soorten van octrooien. Zij onderscheiden daarin octrooien samenhangend met het recht van abolitie en remissie; octrooien te verlenen aan lagere overheden in verband met het heffen van belastingen, het belasten of vervreemden van

De Geheime Raad in Brussel en nadien de Hoge Raad der Nederlanden te Wenen verbonden aan het betoog van kanselier en raden echter niet de conclusie, dat het recht van octrooien te verlenen constitutioneel zou zijn. Zij stelden zich op het standpunt, "que le souverain est incontestablement en droit de restreindre un tel pouvoir, qui ne découle que de sa libre volonté, et qui par conséquent peut être changé selon son bon plaisir, lorsque le titre n'est pas irrévocable." Gezien het geringe oppervlak van Oostenrijks Gelre achtte men handhaving van dit privilege een overdreven luxe. En bij decreet van 20 oktober 1752 stelde de landvoogd Karel van Lotharingen – zonder nadere motivering – kanselier en raden ervan in kennis, dat hun bevoegdheid terzake van de verlening van graties en octrooien werd beperkt. Er werd – conform het voorbeeld van Henegouwen – een lijst opgesteld van octrooien waarvan de verlening was voorbehouden aan de centrale regering, en een lijst van niet-voorbehouden octrooien, die het Hof van Gelre zou mogen blijven verlenen. De lijst van voorbehouden octrooien omvatte o.a. brieven van naturalisatie en legitimatie, brieven van amortisatie, octrooien voor het oprichten van fabrieken, molens en postdiensten; octrooien voor aanleg en onderhoud van openbare werken; octrooien voor de heffing van belastingen, etc.⁴¹

Deze duidelijk inbreuk op de prerogatieven van het Hof van Gelre bracht ook de Staten van Oostenrijks Gelre in het geweer. Op 2 december 1752 protesteerden zij bij de landvoogd tegen het besluit van de regering om het Hof van Gelre te verbieden de voorbehouden octrooien nog langer uit te vaardigen. Uiteraard wijzen ook zij er weer op, dat het Hof op grond van het Tractaat van Venlo en sedert onheuglijke tijden bedoelde octrooien heeft verleend. Zij maken er bezwaar tegen, dat de ingezetenen van Oostenrijks Gelre voortaan, in strijd met het Tractaat, in Brussel, "à double et triple fraix" de octrooien moeten zien te verkrijgen, die ze tot voor kort eenvoudig en goedkoop bij het Hof van Gelre konden verkrijgen. In het bijzonder hechtten de Staten van Oostenrijks Gelre belang aan de brieven van legitimatie, octrooien ter lichte van gelden ten behoeve van bede en subsidie, en octrooien terzake van het belasten en vervreemden van gemene gronden en dergelijke meer. Zij wijzen er op, dat het Hof van Gelre de meest aangewezen instantie is om dergelijke octrooien met kennis van zaken te verlenen, aangezien kanselier en raden het beste met de lokale omstandigheden op de hoogte zijn. Indien deze octrooien voortaan door de Geheime Raad worden verleend, dan is het onvermijdelijk dat ook het Hof om advies wordt gevraagd, met alle extra kosten van dien.⁴²

gemeentelijke eigendommen en de uitvoering van openbare werken; brieven van amortisatie; brieven van legitimatie; brieven van grote revisie; octrooien met betrekking tot lenen; brieven van respijt en atterminatie; en tenslotte brieven van cessie (RAL, CdG 51, fol. 14v-20v).

41 L.P. Gachard, *Mémoire sur l'ancienne législation des octrois*, blz. 16-17.

42 RAL, ASO 1040, fol. 47v-50.

De centrale regering laat zich aan al deze bezwaren niets gelegen liggen en als het plakkaat van 15 september 1753 terzake van het verwerven van goederen door de dode hand ook in het Overkwartier is afgekondigd, trekt de landvoogd bij provisie ook de bevoegdheid om octrooi te verlenen voor het vestigen van renten ten gunste van religieuzen aan zich.⁴³

In 1773 gaat de Geheime Raad nog een stapje verder, door het Hof van Gelre ook het recht van remissie te betwisten. Naar aanleiding van het remissie-verzoek van de ouders van ene Joseph Slabbers, waarvan de Geheime Raad kenmerkend heeft gehoord, wil de Geheime Raad op 28 oktober 1773 vernemen "de qui a donné lieu à une telle demande, si vous vous attribuez une telle prerogative, et en vertu de quoi, et s'il est déjà arrivé que vous aiez accordé grace et remission, quand et en quel cas vous l'avez fait."⁴⁴

Uiteraard baseren kanselier en raden hun bevoegdheid ook thans weer op het Tractaat van Venlo – waarvan de opvolgers van Karel V telkens hebben beloofd "la stabilité et l'observance" – en op de kanselarij-instructies van 1547 en 1609, waarin nadrukkelijk sprake is van de bevoegdheid remissie van eenvoudige doodslagen te verlenen. Aan de hand van afschriften uit de remissieboeken tonen kanselier en raden aan, dat zij deze bevoegdheid tot op heden ongestoord hebben uitgeoefend. Zij besluiten hun rescriptie met het uitspreken van de verwachting, dat zij hiermee de Geheime Raad voldoende hebben ingelicht.⁴⁵

Niets blijkt minder waar. Bij brief van 19 mei 1774, deelt de Geheime Raad zonder nader motivering mee, "que nous nous sommes réservé le pouvoir de faire grace et remission, et que c'est notre intention, que vous vous absteniez d'en accorder désormais pour quelque crime, delit ou excès que ce puisse être ..."⁴⁶

Samenvattend kunnen we met Pouillet opmerken, dat de akten van 20 oktober 1752 en van 19 mei 1774 moeilijk te rijmen zijn met de geest van de Gelderse constitutie.⁴⁷ Dat was ook de opvatting van kanselier en raden, zoals op bedekte wijze blijkt uit het verzoekschrift dat zij op 10 mei 1776 tevergeefs aan de landvoogd richtten. Met een beroep op de "équité naturelle" van de landvoogd verzoeken zij hem het Hof in het recht van gratie en remissie te herstellen. Zij motiveren hun verzoek door er op te wijzen, dat hun aanspraak op het recht van remissie "à sa source dans le même acte solennel, qui a fait entrer cette province au patrimoine de l'auguste maison d'Autriche, c'est à dire, le Traité

43 A.M.J.A. Berkvens, *Plakatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl. II, blz. 279-280.

44 RAL, CdG 59, fol. 47.

45 RAL, CdG 59, fol. 49-50; zie ook de remissieboeken in het archief van het Hof van Gelre (RAL, CdG 177-179).

46 RAL, CdG 59, fol. 63.

47 E. Pouillet, *Les constitutions nationales de l'ancien régime*, blz. 284.

que fit l'Empereur Charles V en 1543 avec les Etats du Pays, traité dont tous les augustes successeurs ont depuis juré l'observance et la stabilité."⁴⁸

Het Hof van Gelre als rechter in hoogste ressort

Het beginsel van de binnenlandse rechtspraak, dat uit het Tractaat van Venlo werd afgeleid, bracht met zich mee dat het Hof van Gelre vonnis wees bij arrest. Het Hof van Gelre was een soevereine raad. De soevereiniteit van het Hof werd door de centrale regering in het algemeen ook erkend. Zij het dat de Geheime Raad van tijd tot tijd door middel van evocatie inbreuk trachtte te maken op het ressort van het Hof. De ordonnantie van 13 januari 1652 noemt het Hof van van Gelre, evenals de Raden van Brabant en van Henegouwen en de Grote Raad van Mechelen, een soeverein hof en vermaant de Geheime Raad niet langer inbreuk te maken op de jurisdictie van dergelijke hoven.⁴⁹ In 1662 omschreef de hoofd-voorzitter van de Geheime Raad, Charles Hovyne, het Hof van Gelre als "un conseil jugeant par arrest de tout cas royaux et ayant presque les mesmes hauteurs et privileges que le conseil de Brabant".⁵⁰

Uit het feit dat het Hof van Gelre rechter in eerste en laatste instantie was, vloeide voort dat er geen ordinair rechtsmiddel openstond tegen vonnissen van kanselier en raden. Het ontbreken van een dergelijk rechtsmiddel had reeds in de periode 1543-1580 ten aanzien van het Arnhemse hof tot problemen geleid. Op welke wijze zouden de justiciabelen herziening kunnen verkrijgen, indien zij zich door een arrest van kanselier en raden bezwaard zouden voelen? Deze vraag werd in 1564 door de gedeputeerden van de toen nog vier kwartieren voor het eerst aan de orde gesteld. Kanselier en raden toonden zich voorstander van herziening door het Hof zelf, aangevuld met rechters uit andere justitieraden van de Nederlanden. De Staten van Gelre prefereerden revisie door een afzonderlijk college, overwegend bestaande uit door hen uit hun midden aan te wijzen rechters, onder voorzitterschap van de stadhouder. Op deze wijze zouden de Staten grote invloed krijgen op het Hof. Als landsheerlijk college achtten kanselier en raden dit uiteraard ongewenst. Hoewel men het in beginsel eens was over de wenselijkheid van de invoering van de zgn. "grote revisie", was er nog geen overeenstemming bereikt over de procedurele aspecten, toen het hertogdom ten gevolge van de opstand uiteenviel.⁵¹

In het Overkwartier werd de grote revisie vanaf 1608 opnieuw een punt van serieuze discussie.⁵² Zowel de Staten van het Overkwartier als kanselier en ra-

48 RAL, CdG 60, fol. 96r-97v.

49 A. Anselmo, *Placcaerten van Brabant* 4.207-210

50 ARAB, Handschriftenverzameling, ms. 813, fol. 18v.

51 A.J. Maris, *Inleiding*, blz. 157-159; 176-179.

52 J.G.C. Venner, 'De verkrijging van het recht van Grote Revisie door het Hof van Gelder te Roer-

den achtten invoering ervan gewenst. Het verschil van mening betrof ook nu de wijze waarop. Evenals de Gelderse landdag vóór 1580, streefden de Staten van het Overkwartier in de zeventiende eeuw naar zeggenschap over de benoeming van de rechters-revisoren. Een dergelijke oplossing was noch voor het Hof, noch voor de centrale regering aanvaardbaar. Nadat vanaf 1618 tussen de Staten en het Hof over en weer concepten waren gewisseld, zonder dat overeenstemming was bereikt, stelden kanselier en raden in 1631 eenzijdig vast de *Ordonnantie provisioneel stijl ende maniere van procederen van den souverainen raedt van Gelrelandt, Zutphen etc. in cas van propositie van erreur*, welke was geënt op hoofdstuk 26 van de Stijl van de Raad van Brabant.⁵³ Deze verordening werd in 1679 vervangen door het vrijwel identieke plakkaat van grote revisie, dat door de Geheime Raad werd uitgevaardigd.⁵⁴

Hoewel de teneur van beide verordeningen vrijwel gelijklopend was, waren er twee niet onbelangrijke verschillen. De ordonnantie van 1631 bepaalde, dat de impetrant van grote revisie zich "ten hove off aen de voorss. raede" – d.w.z. tot de centrale regering danwel het Hof van Gelre – moest wenden met het verzoek rechters-revisoren aan te wijzen. Het plakkaat van 1679 bepaalde daarentegen, dat een dergelijk verzoek alleen bij de Geheime Raad kon worden ingediend. Volgens de ordonnantie van 1631 zouden – afhankelijk van de plaats waar het verzoek was ingediend – de revisoren worden aangewezen door "Zijne Majesteit" (d.i. de centrale regering), of door "die vanden voorseyden raede" (d.i. het Hof van Gelre). In het plakkaat van 1679 werd deze bevoegdheid voorbehouden aan de centrale regering. Vóór 1679 konden kanselier en raden – conform het beginsel, dat de Gelderse ingezetenen bij de kanselarij "alle gewoonlicke bescheydt" zouden kunnen verkrijgen – in concurrentie met de centrale regering brieven van grote revisie verlenen en reviseurs aanwijzen. Nadien verviel deze bevoegdheid aan de Geheime Raad.

Het recht van grote revisie, dat in de achttiende eeuw wordt beschouwd als een uitwendig kenmerk van soevereine raden, blijft als enig soeverein attribuut van het Hof van Gelre tot en met de regering van Joseph II buiten schot. In 1787 dreigt ook daaraan een einde te komen, ten gevolge van de voorgenomen algemene hervorming van de bestuurlijke en rechterlijke organisatie van de Zuidelijke Nederlanden. In het kader van deze hervorming zal het Hof van Gelre plaats moeten maken voor een *Tribunaal van eerste instantie*. Van de vonnissen van dit Tribunaal zal men in hoger beroep kunnen gaan bij het Hof van Appèl te Brussel. Deze voornemens staan haaks op het beginsel van binnenlandse rechtspraak, zoals neergelegd in het Tractaat van Venlo. Zodra de voor-

mond 1607-1679', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 115 (1979) blz. 331-362.

53 RAL, CdG 12, fol. 56v-59r.

54 GLS 1740', app. fol. 39-40; J.G.C. Venner, *De verkrijging van het recht van Grote Revisie*, blz. 361-362.

nemens van Joseph II in Oostenrijks Gelre bekend zijn geworden, richten kanselier en raden zich bij brief van 17 februari 1787 tot de landvoogden Maria Christina en Albrecht van Saksen-Teschen. Hoewel de toon van hun schrijven begrijpelijker wijs berustend is⁵⁵ – "en cas de reforme nous ne pouvons que nous y soumettre avec la deference que nous devons aux ordres superieures de Sa Majesté" – achten kanselier en raden zich wel verplicht, erop te wijzen dat deze plannen "sont opposés aux droits et privileges de cette province". Zij waarschuwen, dat de Staten van het Overkwartier er niet mee accoord zullen gaan, dat privilege de non evocando, dat bij elke inauguratie opnieuw is bevestigd, op deze wijze te niet zal worden gedaan. Nog afgezien van het feit, dat uitvoering van de plannen een "atteinte" zou betekenen jegens "nos constitutions fondamentales", achtten kanselier en raden de hervorming van de rechterlijke organisatie in Oostenrijks Gelre ook om praktische redenen ongewenst. Zij wijzen op omstandigheden, zoals de grote afstand naar Brussel, de onbegaanbare wegen in de winter, de geënclaveerde ligging van Oostenrijks Gelre, en de noodzaak de rechterlijke organisatie niet al te zeer te doen afwijken van die in Staats en Pruisisch Opper-Gelre, die handhaving van het Hof van Gelre en van het recht van grote revisie zouden rechtvaardigen. Waarna zij eindigen met het uitspreken van de wens, dat de landvoogden bij uitvoering van de hervormingsplannen, de bijzondere omstandigheden van het Overkwartier niet uit het oog zullen verliezen.⁵⁶ Ook dit betoog heeft niet mogen baten. Per 1 mei 1787 werd de hervorming van de rechterlijke organisatie in het Overkwartier zonder verdere problemen ingevoerd. Indien de regering niet ten gevolge van de algemene bezwaren tegen de hervormingen genoodzaakt zou zijn geweest haar plannen in te trekken, dan zou de rechtspraak in laatste ressort zonder meer voor kanselier en raden verloren zijn gegaan. Dankzij dit algemene verzet werd ook het Hof van Gelre op 15 mei 1787 in zijn functie hersteld, zonder dat van verdere aantasting van het recht van grote revisie sprake kon zijn.

Conclusie en epiloog

In de zeventiende eeuw heeft het Hof van Gelre op basis van het tractaat van Venlo zijn positie als soeverein hof kunnen uitbouwen en consolideren. In de achttiende eeuw onderneemt de centrale regering systematisch pogingen om de

⁵⁵ Kanselier en raden willen natuurlijk niet het risico lopen, dat zij niet als rechters in het nieuwe Tribunaal van eerste instantie benoemd zullen worden; cf. RAL, CdG 7.

⁵⁶ RAL, CdG 67, fol. 13 e.v. De Staten van Oostenrijks Gelre zien in deze hervormingsplannen aanleiding om de syndicus Jean Baptist Syben te belasten met het opstellen van een vertoog (RAL, ASO 1045, fol. 3-122), dat nadien integraal is opgenomen in het *Recueil des représentations, protestations et réclimations*, waarin de bezwaren van de Nederlandse gewesten tegen de hervormingen van Joseph II zijn verzameld; cf. t.a.p. dl. X, blz. 62-79.

soevereine attributies van het Hof van Gelre op het gebied van wetgeving, het verlenen van gratie en octrooien, en met betrekking tot de rechtspraak in laatste ressort ongedaan te maken. Hoewel hiermee reeds onder Karel VI een begin werd gemaakt, werden deze pogingen tijdens de regering van Maria Theresia en Joseph II geïntensiveerd. In 1752 werd het octrooi-recht van kanselier en raden tenietgedaan. In 1770 sneuvelde het wetgevingsprerogatief. In 1774 werd het recht van gratie en remissie aan kanselier en raden ontnomen. De hervormingen van Joseph II maakten in 1787 tijdelijk een einde aan de rechtspraak in hoogste ressort.

Kanselier en raden hebben in alle gevallen bij de verdediging van hun soevereine attributies een vergeefs beroep gedaan op het constitutionele karakter van hun prerogatieven, dat zij afleidden uit het Tractaat van Venlo. De centrale regering heeft zich niet door hun argumenten laten weerhouden. Een en ander leidt tot de conclusie, dat het Tractaat van Venlo als fundamentele wet in de periode 1752-1787 in sterke mate aan betekenis heeft ingeboet.

Hierbij moet echter worden aangetekend, dat na de Oostenrijkse restauratie – op grond van het Verdrag van 's-Gravenhage van 10 december 1790 – de gewestelijke constituties en privileges opnieuw zijn bevestigd.⁵⁷ Nadien hebben kanselier en raden op bescheiden wijze, zowel ten aanzien van wetgeving⁵⁸, als ten aanzien van het verlenen van octrooien, opnieuw van hun soevereine attributies gebruik gemaakt. Toen zij in april 1791 eigener beweging aan het Hospitaal-Generaal te Roermond octrooi hadden verleend om enig onroerend goed te vervreemden, deelden zij aan de centrale regering het volgende mede: "Le pouvoir du conseil d' accorder des octrois pareils n'est pas douteux. Le titre en est avéré et la possession incontestable. Le premier a sa source dans la loi fondamentale et constitution de la province, le Traité connu de 1543 ..."⁵⁹ Eerst de komst der Fransen in 1794 heeft een definitief einde gemaakt aan het Tractaat van Venlo als fundamentele wet van Oostenrijks Gelre.

57 A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl. II, blz. 472.

58 Cf. Plakkaat van 14 november 1792 terzake van Franse immigranten. Dit plakkaat is volgens het in 1770 verboden Gelderse formulier op naam van Frans II uitgevaardigd; cf. A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1664-1794*, dl. II, blz. 482.

59 RAL, CdG 67, fol. 262r-263v.